

УДК 811.12+811.112.2+811.161.2:398.91(23)

ПАРЕМІЇ З КОМПОНЕНТОМ *MONTI/BERGE/ГОРИ* В ІТАЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Гуся Л. В.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Статтю присвячено зіставно-типологічному лінгвокультурному аналізу італійських, німецьких та українських прислів'їв та приказок. Виділено групи паремій, об'єднаних лінгвальним компонентом з узагальненим значенням «простір».

Ключові слова: концепт, прислів'я, приказки, зіставно-типологічний аналіз.

Гуся Л. В. Паремии с компонентом *Monti/ Berge/ Горы* в итальянском, немецком и украинском языках. Статья посвящена сопоставительно-типологическому лингвокультурному анализу итальянских, немецких и украинских пословиц и поговорок. Выделены группы паремий, объединенные лингвальным компонентом с обобщенным значением «пространство».

Ключевые слова: концепт, пословицы, поговорки, сопоставительно-типологический анализ.

Huslia L. V. Idioms with the components of the concept *Monte / Berg / Gory* in Italian, German and Ukrainian languages. The article is devoted to the comparative typological linguistic and cultural analysis of Italian, German and Ukrainian proverbs and sayings. The groups of idioms combined by a lingual component with a generalized meaning "Space" are identified. The structure and semantics of phraseological units are directly related to intralingual and extralingual language processes, which took place on certain territories within a given period and can be identified by their variability in terms of genetic, functional, structural, and grammatical features. Analysis reveals the logical, semiotic, structural and figurative organization of proverbs and sayings and emphasizes the uniqueness of each of the studied languages. The groups of paremias are combined by a lingual component with a generalized meaning "Space", identified and analyzed. The definition of semantic peculiarities of idioms of any language makes it possible to state that even in related languages the idioms' content often has significant differences. High degree of phraseological activity of a certain component can be the characteristic of one language, whereas in other language due to its national worldview it occurs extremely rarely. By analyzing proverbs and sayings, we can state that self-identification of an ethnic group occurs through cultural concepts or "key words of culture", "which explicate the ethnic mentality: the values, ideals and ethnic groups sets, that reflect the peculiarities of the national character and perception the world".

Key words: concept, idiom, saying, comparative typological analysis.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Національно-культурні особливості комунікації виявляють себе у таких співвідношеннях, як мова та мислення, мова та пам'ять, мова в різних видах людської діяльності з урахуванням національної специфіки. Розходження в мовних картинах світу зумовлені не тільки структурою мови, але й різним баченням світу носіями цієї мови, «що представляє собою один зі способів пізнання іншого, вивчення чужої культури та є одним із шляхів для збагачення власної» [10, 9].

Фразеологія є одним із найважливіших джерел дослідження минулого та теперішнього кожного народу, що тісно пов'язана з життям народу, відображає його стан та розвиток. Тому актуальним є дослідити зв'язок між національною мовною картиною світу певного етносу та його пареміологічним фондом, а саме: семантичною реалізацією фразеологізмів із компонентами, що входять до ядерного поля концепту *Monti/ Berge/ Gory*.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанню національно-культурної специфіки в порів-

няльно-зіставному плані за останні роки присвячено чимало робіт. Паремії у різних мовах розглядаються в різних аспектах. Дослідження особливостей репрезентації мовної свідомості на матеріалі паремій, розглядали серед вітчизняних мовознавців та перекладознавців О. Потебня, Г. Пермяков, І. Голубовська, Р. Зорівчак, В. Кононенко, Т. Кияк, С. Єрмоленко та ін. Однак і досі проблематика взаємозалежності національних образів та їх мовного вираження є недостатньо розкритою.

Метою дослідження є зіставно-типологічний аналіз італійських, німецьких та українських паремій, дослідження зв'язків між національною мовною картиною світу етносу та його пареміологічним фондом із компонентами з узагальненим значенням «простір».

Матеріалом для статті слугували прислів'я та приказки, отримані шляхом вибору з лексикографічних джерел української, італійської та німецької мов.

Виклад основного матеріалу. Структура та семантика фразеологічних одиниць (далі ФО) безпосередньо пов'язані із інтралінгвальними та екстралінгвальними процесами, які відбувалися

у мові в певний період на окремих територіях та вирізняються своєю неоднаковістю за генетичними, функціональними та структурно-граматичними ознаками. Беручи за основу принципи зіставно-типологічного аналізу, зосередимо нашу увагу на поширенні концепту *Monti/ Berge/ Gori* в межах фразеологічних одиниць італійської, німецької та української мови.

Досвід, певні уявлення про оточуючу дійсність, культура та світосприйняття, зафіксовані у пареміологічному фонді будь-якої мови, роблять ці одиниці одним із важливих засобів вивчення взаємозв'язку між мовою та культурою [1, 16].

Прислів'я і приказки – це лінгвістичне вираження колективного людського досвіду, що представляє собою унікальну спадщину людства та є невичерпним джерелом для багатьох наук [9, 147]. Вони входять у фразеологічну систему мови в готовій формі, перетворюючись з первинних вільних поєднань лексем з номінативним значенням у метафоричні сполучення, що володіють лексико-семантичною і синтаксичною цілісністю.

Прислів'я – це найдавніший жанр фольклорної творчості. Кожен народ упродовж багатьох століть у своїх прислів'ях та приказках поетично відтворює відомості з різних сфер свого життя і побуту.

Прислів'я та приказки кожного народу мають багатолітню історію формування – це «минула ситуація, котра використовується для пояснення та розуміння ситуації теперішнього» [9, 145]. Вони є своєрідним досвідом, пропущеним через свідомість етносу, що відображає погляди на життя, неписані закони поведінки й моралі, вчить наступні покоління бути милосердними, працьовитими, ввічливими.

Під прислів'ям та приказкою розуміємо спробу людини описати те, що відбувається, в метафоричній формі. Крім загального бачення людиною реальності, вони відображають сутність культури суспільства, його побут, уподобання та вірування, в основі яких лежать когнітивні процеси свідомості, пов'язані з «пізнанням, набуттям, виробленням, зберіганням, використанням та передачею людиною знань, з репрезентацією знань і обробкою інформації, яка надходить до людини різними каналами, з переробленням знань, прийняттям рішень, розумінням людської мови, логічним виведенням, аргументацією та з іншими видами пізнавальної діяльності» [7, 24].

З розвитком людства у свідомості людини когнітивні процеси набували змін, а отже й змінювались світосприйняття, культура, історія. Історичні процеси впливали на відносини між людьми, релігійні стереотипи, політичний стан країни, соціальне положення загалом. Усе це, певним чином, відображалось у фольклорі: казках, піснях, думах, легендах, прислів'ях та приказках тощо. У багатьох європейських народів є близькі за змістом і формою прислів'я та приказки, це пояснюється схожими умовами життя в певний

історичний період, взаємодією національних культур та подібністю життєвих ситуацій, притаманних людському суспільству.

Наше дослідження присвячене фразеологізмам із компонентами, що входять до ядерного поля концепту *Monti/ Berge/ Gori*. Вони формують просторові образи та моделюють семантику «відкритого» простору, виконуючи роль символічно-нашарених об'єктів ландшафту та життєвого простору суб'єкта дії.

Переважає більшість мовознавців та перекладознавців вважають прислів'я об'єктом фразеологічних студій. Такої думки дотримуємось і ми, вважаючи доцільним послугоуватись класифікацією способів перекладу прислів'їв як фразеологічних висловів, запропонованою Т. Кияком, для якого прислів'я – це семантично спеціалізовані та метафорично-переосмислені висловлення народного походження, що виражають повчальну мораль та належать до фразеологічних висловів [8, 184].

Згідно з класифікацією способів перекладу прислів'їв як фразеологічних висловів, засвідчуємо п'ять можливих способів перекладу фразеологічних висловів (особливо прислів'їв): дослівна прислівна відповідність (еквівалент), часткова прислівна відповідність (адекватний відповідник), калькування, псевдоприслівна відповідність (коли перекладач «винаходить» прислів'я, відтворюючи його зміст та метафоричний смисл, часто з модифікацією та звуко-ритмічною організацією), описовий переказ висловлювання [8, 185].

За цією класифікацією, коли в перекладній мові є вислів, рівнозначний за змістом, у тому числі за образом, функцією та стилістичними характеристиками вислову у мові оригіналу, такий вислів (прислів'я) необхідно перекладати дослівною прислівною відповідністю (еквівалентом) [8, 186]. Беручи до уваги особливості нашого дослідження, а саме зосередженість на історичній динаміці просторових образів концепту *Monti/ Berge/ Gori* в поняттєвій сфері італійського німецького та українського фольклорного простору, ми розглядаємо фразеологізми із компонентами *вершина, гора, гори, камінь*, репрезентовані як такі, що розкривають специфіку асоціативних відчуттів, індивідуальність процесів мислення та засвідчують національну специфічність у світобаченні мовної спільноти [4, 32].

Для класифікації цих ФО було виділено такі основні семантичні групи паремій:

- Прислів'я та приказки, які при точному перекладі не втрачають свого значення й використовуються в порівнюваних мовах в одному й тому самому контексті;
- Прислів'я та приказки, які відрізняються за лексичним складом хоча б в одній із порівнюваних мов, проте загальне значення вислову схоже за змістом і ситуацією, в яких ці вирази вживаються;
- Прислів'я та приказки, які розрізняються своєю національною своєрідністю.

Мотивацією для утворення фразеологізмів, що належать до трьох перелічених груп, стало сприйняття концепту *Monti/Berge/Гори* як складники гіперконцепту *Земля* та його реалізації як ментального образу цілісного географічного простору, просторового континууму, територіальної системи розташування різних народів, місцезнаходження природних ресурсів, кліматичних умов у різних образно-асоціативних площинах мовлення [4, 33].

Домінантною особливістю фольклорного слова є не лише образність, а й здатність до образотворення. Незалежно від типу, будь-яка ФО характеризується тим, що нове значення, яке з'являється в результаті взаємодії компонентів словосполучення, базується на образі, що виникає внаслідок переосмислення одного з компонентів, або ж в результаті їхньої взаємодії. Образ, на основі якого побудований фразеологізм, допомагає виникненню асоціацій, що дозволяють встановити нейтральний еквівалент. Образ здатний мінятися не тільки від мови до мови, але й в середині самої мови. Як стверджує Т. Черданцева, образ є тією «проміжною ланкою», яка дозволяє встановити значення, частотність уживання у тій чи іншій мові та ступінь образності ФО [9, 4 – 69].

До першої групи фразеологізмів входять прислів'я, в яких компонент *гори* має значення ментального образу цілісного географічного простору та просторового континууму, наприклад: *Per monti e per valli = über Berg und Tal = Ходити горами й долами* зі значенням «блукати, скрізь шукати». Протиставляння фразем *гори* та *долини* у трьох мовних просторах є свідченням схожого сприйняття просторових образів, що базується на принципі психологічного паралелізму. Просторові образи зіставляються чи уподібнюються щодо внутрішнього стану людини, у якому природний пейзаж переростає свою зображальну функцію і стає свого роду призмою, через яку бачимо світ. Наприклад: *Gli uomini s'incontrano, e i monti stanno fermi = Berg und Tal kommen nicht zusammen, wohl aber die Menschen = Гора з горою не зійдеться (не сходиться), а чоловік з чоловіком зійдеться*.

Прислів'я зі значення «подолання життєвих перешкод на основі внутрішніх почуттів та переконань»: *Con la fede si spostano le montagna = Der Glaube kann Berge versetzen = Віра гору перевертає*. Сам факт існування однакових прислів'їв свідчить про схожість асоціативно-вербальних зв'язків у паремійних корпусах мов та спільних характеристик побутової свідомості різних народів, де образ гір підсилює конотативний зміст структуротвірних концептів «Бог» та «Віра».

Прислів'я з компонентом *гора* мають різнопланові значення у образно-асоціативних площинах мовлення, а саме значення перешкоди та подолання перешкод, наприклад: *Promettere mari e monti = Goldene Berge versprechen = Пооби-*

цяти гори та доли зі значення «надурити, пообіцяти неможливе». Образ гір виступає у значенні чогось безмежного, але нездійсненого: *Hinterm Berge wohnen auch Leute = І за горами люди живуть*. Зі значенням самовихваляння та невеликої кількості, що створює масу, має значний вплив, наприклад: *La montagna ha partorito un topolino = Es kreißen Berge und gebären eine Maus = Гора мишу народила*. А також: *L'acqua rovina il sasso = Ein steter Tropfen höhlt den Stein = Вода камінь точить*.

Ідентичні еквіваленти прислів'їв підібрані із компонентом *камінь* на позначення «твердості, впертості», наприклад: *Essere duro come un sasso = Hart wie Stein sein = Бути черствим як камінь*. На позначення «черствості», наприклад: *Avere un cuore di pietra = Ein Herz aus Stein haben = Мати кам'яне серце*. Негативна конотація зі значенням «почати сварку, чвари», наприклад: *Scagliare la prima pietra = Den ersten Stein werfen = Першим кинути каменя*. Номінативна функція на позначення «мудрості», наприклад: *Stein der Weisen suchen = Pietra filosofale cercare = Шукати філософський камінь*.

Образна структура наведених паремій є схожою, оскільки представлена однаковими при дослівному перекладі образотвірними компонентами та створює єдине образно-асоціативне тло, що виникає в результаті метафоричного поєднання віддалених за смисловою структурою елементів. Зближені образні уявлення, на основі їх семантичних сходжень та розходжень, викликають у реципієнта пошук спільних уявних асоціацій, що надає прислів'ям та приказкам як національного колориту, так і виразнішого мовно-естетичного ефекту [5, 52].

Розглядаючи прислів'я другої групи, зазначимо, що у кожній мові є вислови, які пов'язані з тими чи іншими предметами та явищами матеріальної та духовної культури певного народу і властиві лише окремій мові. Ці вирази мають національне забарвлення та належать до етноспецифічної лексики. Прислів'я відрізняються за лексичним складом хоча б в одній із порівнюваних мов, проте значення, зміст та ситуації, в яких ці вирази вживаються, є полісемічними. Для українського реципієнта прислів'я *Гору хвали, а низ ори* має відповідний еквівалент в італійській мові *Loda il monte e tienti al piano*. (досл.: Хвали гору та тримайся на долині), у німецькій мові знаходимо прислів'я *Lob die See, aber bleibe auf dem Lande*. (досл.: Хвали море але лишайся на землі). У трьох мовах простежується схоже внутрішньо-емоційне сприйняття різних просторових образів, на основі яких виробляється «відчуття небезпеки – впевненості» *гора – долина* чи *море – земля*.

До порівняння розглянемо прислів'я з компонентом *камінь* на позначення міцного сну, наприклад: *Dormire come un sasso* (досл. Спати як камінь), ідентичний еквівалент знаходимо в

німецькій мові: *Schlafen wie ein Stein*, для українського реципієнта характерне інше сприйняття міцного сну: *Спати як убитий*. Італійське прислів'я *Cercare pesci in monte Morello* (досл.: Шукати рибу на горі Морелло) для українського реципієнта еквівалент перекладу *Шукати вчораїньої днини*, що означає добиватися неможливого чи пізно здогадатися, має ідентичний еквівалент в німецькій мові *Den gestrigen Tag suchen*. Італійське прислів'я *Ogni pietra serve a costruire un muro* (досл.: Кожен камінь слугує при будівництві стіни) в українській мові має відповідний еквівалент *З муру по нитці – голома сорочка*. Образотворчі компоненти «нитка» та «сорочка» присутні і в німецькому мовному просторі, як зразок знаходимо прислів'я з однаковою смисловою структурою та схожим лексичним складом: *Von jedem aus der Gemeinde einen Faden, und der Nackte hat ein Hemd* (досл.: З кожного у спільноті по нитці та й оголений має сорочку), проте існує інший варіант смислового вираження, що має національне забарвлення і характерне для німецького реципієнта: *Viele Bäche machen einen Strom* (досл.: Багато струмків роблять річку). Розглянуті прислів'я є свідченням етнічного, внутрішньо-емоційне сприйняття просторових образів *гора – струмок – річка*, що репрезентуються у образно-асоціативних площинах мовлення як ментальні образи цілісного географічного простору та залежать від територіальної системи розташування народів, природних ресурсів, кліматичних умов.

Особливу увагу у народі приділяють прикметам. Завдяки когнітивній здатності сприймати й осмислювати навколишній світ люди навчилися жити й працювати в злагоді з природою. Ці спостереження, знання передавались від покоління до покоління, зокрема у вигляді приказок та прислів'їв, якими і досі люди справно керуються. Розглянемо мовний матеріал: *Nuvolo di montagna non bagna la campagna* (досл.: Одна гірська хмара не намочить село); *Es kreisen Berge und kommen Zwerge* (досл.: Обертаються гори, приходять гноми); *Ne vse doщ ide, як гримить* – прикмети, що вказують на відсутність дощу.

Лінгвокультурний концепт *Monti/ Berge/ Гори* відображений у італійських, німецьких та українських фольклорних джерелах як одна із форм рефлексії навколишнього простору, що має полісемічне звучання. Проте фразеологічна система мови розкриває частотність, національну особливість уживання культурних концептів у тій чи іншій мові та є «унікальною для кожної культури лексикою, через яку етнос самоідентифікується як колектив носіїв національної мови» [3, 401].

Під час аналізу третьої групи прислів'їв, які розрізняються своєю національною своєрідністю, доцільним є добір фразеологічних одиниць, аналогічних оригіналу за змістом, проте не за образом. У цьому випадку зводиться робити вибір між кількома можливими еквівалентними прислів'ями. Вибір потрібного варіанта повинен

залежати від відповідності його контексту та експресивного забарвлення. Прислів'я у мові перекладу має бути близьким до смислу паремії у мові оригіналу щодо відтінку значення, стилю, аніж подібні синонімічні варіанти. Розглянемо мовний матеріал: *Ein kleiner Stein im Wege wirf einen großen Wagen um* (досл.: Малий камінь на дорозі перевертає великий віз) матиме український відповідник *Хоч річка і не величка, а береги ламає*, оскільки для українського реципієнта прислів'я про камінь буде незрозумілим. Під час перекладу прислів'я *Una pera fradicia ne guasta un monte* (досл.: Одна промокла груша розбиває гору) зовсім не зрозуміла для українців та німців, тому лексичний компонент *груша* замінюється іншими, більш звичним та зрозумілим для українців поєднанням образів *Паршива вівця все стадо псує*.

Образотворення на ґрунті символізації компонентів зі значенням *гора, гори, камінь* сприяє розширенню їхнього структурно-семантичного смислу, створенню нового символіко-семантичного поля, що зумовлює їх різнобічне функціонування у мові, вирізняє лінгвокультурологічною спрямованістю, прагматичною значущістю та історико-культурологічною зумовленістю у досліджуваних мовах [5, 119]. Німецьке прислів'я *Faul kriegt wenig ins Maul* перекладається дослівно *Ледащий отримує мало до рота*, проте під час перекладу цієї паремії доцільно буде все ж віднайти український відповідник, наприклад: *Під лежачий камінь вода не тече* або ж *Хто ледащо, тому їсти нема що*, для італійського реципієнта еквівалентом виступатиме прислів'я *Chi dorme non piglia pesci* (досл.: Хто спить, той не ловить рибу). Група прислів'їв на позначення дії «клястися» має свої варіанти у досліджуваних мовах: *Giurare e spergiurare* (досл.: клястися та пере-клястися) синонімічні варіанти перекладу *Дати голову на відріз*, а також *Клястися усіма святими*. В німецькому варіанті знаходимо *Stein und Bein schwören*. (досл.: Клястися каменем і ногою). Такі прислів'я є ментальними репрезентаціями, що відбивають потік свідомості через досвід, уявлення, культуру й світосприйняття кожного народу.

Під час перекладу прислів'їв на українську мову головним принципом є не сам переклад як такий, а добір тих змістових еквівалентів, які найповніше відображають той чи інший концепт у мові перекладу. Так, для італійського мовного простору близьким є сприйняття просторового образу *море* з його флорою та фауною. На основі аналізу прислів'їв та приказок можемо стверджувати, що самоідентифікація етносу відбувається завдяки культурним концептам, або «ключовим словам культури», «які експлікують етнічний менталітет: цінності, ідеали та настанови етносів, у яких знаходять своє найповніше відображення особливості національного характеру і сприйняття світу» [3, 401].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У дослідженні зроблено спробу зіставно-типологічний аналізу італійських, німецьких та українських прислів'їв, які об'єднуємо за темою просторових компонентів концептосфери *Monti/Berge/Gori*. У ході дослідження виділено групи паремій із однаковими компонентами та проаналізовано їхній зміст. Визначення семантичних особливостей фразеологізмів будь-якої мови дає підстави стверджувати, що компонентний склад фразеологізмів, навіть споріднених мов, часто

має значні відмінності. Для однієї мови може бути характерна висока фразеологічність певного компонента, тоді як у іншій фразеологізми з ним трапляються украй рідко, що обґрунтовано специфікою національного світосприйняття.

Подальше дослідження вбачаємо у розкритті образної структури фразеологізмів на позначення лінгвокультурного концепту *Monti/Berge/Gori* як джерела пізнання етнічних особливостей свідомості в італійському, німецькому, українському етнокультурному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева А. В. Відображення національного характеру в пареміях української та англійської мов. Молоді фахівці – майбутнє науки: зб. статей. Вип. 3. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. С. 15-19.
2. Виноградов В. С. Введение в переводоведение: Общие и лексические вопросы. Москва: Изд-во института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості української національно-мовної картини світу. *Studia Linguistica*: зб. лінгв. наук. праць. – Вип. 4. – К., 2010. – URL: http://philology.knu.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_4/
4. Гуся Л. В. Метафоризація поетичних зворотів на позначення концепту *MONTE/BERG/GORA*: Зіставно-типологічний аналіз / Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць. Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка. – Дрогобич: Посвіт, 2017. С. 31-43.
5. Кононенко В. І. Текст і образ: монографія. Київ – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2014. 192 с.
6. Коцюба З. Г. Універсальне і національне в паремійних фондах мов європейського ареалу (лінгвокультурологічний аспект) : автореферат дис. докт-ра філол. Наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філології. Київ, 2010. 32 с.
7. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі. Дивослово. 2003. № 5. Київ : Дивислово, С. 24-29.
8. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Перекладознавство (німецько-український напрям) : підручник. – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2008. 543 с.
9. Черданцева Т. З. Язык и его образы: Очерки по итальянской фразеологии. Изд. 3-е. – Москва: Изд-во ЛКД, 2010. 168 с.
10. Ursula Bertels, Sabine Eylert. *Etnologie in der Schule. Eine Studie zur Vermittlung Interkultureller Kompetenz*. Waxmann Verlag GmbH, München / Berlin, 2004. S. 325.

СЛОВНИКИ

1. Німецько-український фразеологічний словник: у 2-х т. – Том II. [уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко]. Київ: Рад. школа, 1981. 382 с.
2. Німецько-український фразеологічний словник: у 2-х т. – Том I. [уклад. В. І. Гаврись, О. П. Пророченко]. Київ: Рад. школа, 1981. 416 с.
3. Итальянско-русский фразеологический словарь. 23 000 фраз. единиц / под ред. Я. И. Рецкера. Москва: Русский Язык, 1982. 1056 с.
4. Фразеологічний словник української мови: у 2-х кн. [уклад. В. М. Білоноженко та інші]. Київ: Наук. думка, 1993. 984 с.
5. Українські приказки, прислів'я і таке інше. збірники О. В. Марковича та ін. [уклав М. Номис, упоряд., приміт. і вступ. ст. М. М. Пазяка]. Київ: Либідь, 1993. 768 с.
6. *Dizionario della lingua italiana*. Editore Giovanni Maggi. Bergamo: Edizioni Larus S.p.A., 1993. 1412 p.